

УДК 159.922.7

Побідаш А.Ю., к. психол. н., начальник відділення впровадження психотренінгових технологій науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ НЕУСВІДОМЛЕНОГО СТАВЛЕННЯ МОРЯКІВ ДО ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ

У статті розглядаються питання психологічних особливостей неусвідомленого ставлення моряків до піратського полону. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей самооцінки особистості, її самосприйняття, самовідношення, відношення до ситуації полону моряків – жертв піратського полону та моряків, які не перебували у полоні.

Ключові слова: самооцінка, самосприйняття, соціальний статус, полон, взаємовідносини, моряк.

В статье рассматриваются вопросы психологических особенностей неосознанного отношения моряков к пиратскому плену. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей самооценки личности, ее самовосприятия, самоотношения, отношения к ситуации плена моряков – жертв пиратского плена и моряков, которые не находились в плену.

Ключевые слова: самооценка, самовосприятие, социальный статус, плен, взаимоотношения, моряк.

Постановка проблеми. За останні роки динаміка зростання кількості українських моряків, які стають жертвами нападів піратів та потрапляють у їхній полон, збільшується. Дана проблема цікавить більшість дослідників з точки зору вивчення економічних наслідків від злочинної діяльності піратів, недосконалості нормативно-правового забезпечення сучасного мореплавства, і досить мало уваги приділяється соціальним, психологічним та фізіологічним наслідкам для звичайного українського моряка, який перебував у такій непростій та стресогенній ситуації. З економічної точки зору, у сучасному світі морська галузь забезпечує майже 90% всього вантажообігу. Насамперед це майже мільйони робочих місць та фахівців, які задіяні у реалізації завдань морського транспорту. Саме тому й масштаби наслідків піратської діяльності є досить відчутними та всеохоплюючими. Адже піддаються атакам піратів та потрапляють у піратський полон моряки майже з усіх куточків світу. Незважаючи на це, ще й досі у сучасній психологічній науці не достатньо вивченим є вплив піратської діяльності на психіку моряків.

Згідно статистики, обсяги жертв піратських злочинів по всьому світу лише у минулому році зросли на 10%. Взагалі ж від протиправних дій піратських угруповань, лише за офіційними даними, постраждали на даний момент більше 8 тисяч моряків. Так, за даними Міжнародного бюро, за 2010 рік 4185 моряків було атаковано та обстріляно піратами, захоплено у полон 1190 моряків, загинуло від рук піратів 8 моряків. Кількість піратських нападів у світі, за офіційними даними, у 2011 році збільшилася на 10%. У 2012 році кількість нападів дещо зменшилась, проте не суттєво [5]. Все це відбувається за умови знаходження у найбільш піратонебезпечних районах великої кількості військових кораблів та військово-повітряних сил цілого ряду країн, у тому числі США, Китаю, Індії,

Росії та країн-членів Євросоюзу. Наведені дані свідчать про досить суттєвий масштаб піратської загрози та її наслідків. Отже, найбільшого занепокоєння викликає поступове зростання кількості жертв піратів, розширення географії їхньої діяльності та погіршення поводження із захопленими моряками.

Майже всі українські моряки, що здійснюють закордонні рейси, працюють у приватних кріюінгових компаніях, саме тому вони не отримують належної уваги з боку держави, навіть у ситуації піратського полону. Приватні компанії, з метою підтримання іміджу, намагаються не розповсюджувати інформації про те, що відбувається з моряками. Мабуть, через цей факт нам не зустрілися ґрунтовні наукові дослідження, які були б присвячені проблемі неусвідомленого ставлення моряків до ситуації піратського полону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою психологічного забезпечення професійної діяльності моряків у вітчизняній психології займаються Демідова Т.В., Доброва Н.А., Євстаф'єв В.М., Зайцева В.А., Незавітіна Т.С., Нікітін Ю.А., Псядло Е.М., Скиба О.В., Страхов А.П., Шафран Л.М., Шеін С.В. [1; 3]. Але їх дослідження здебільшого присвячені проблемам професійного психофізіологічного відбору моряків та їх професійної придатності. Також достатньо дослідженими є проблеми психофізіологічної адаптації моряків до професійної діяльності на суднах упродовж довготривалих рейсів. Проте, на наш погляд, недостатньо розкриті проблеми саме соціально-психологічної адаптації моряків до сучасних умов професійної діяльності.

Метою нашої статті є виявлення особливостей неусвідомленого ставлення моряків до ситуації піратського полону.

У ході нашого емпіричного дослідження було проведено дослідження неусвідомлюваного ставлення моряків до ситуації піратського полону, головним завданням якого було виявлення ступеня травматичності ситуації, що сталася, та її впливу на психічний стан полонених моряків. Розкриваючи психологічну сутність ситуації полону, можна сказати, що головною особливістю є обмеження волі полонених, що супроводжується абсолютною депривацією. Зауважимо, що під абсолютною депривацією розуміють неможливість для індивіда або соціальної групи задовольняти свої базові потреби через брак доступу до основних матеріальних благ і соціальних ресурсів. У цьому випадку спостерігається недостатнє задоволення своїх потреб. Щодо піратського полону, то можна сказати, що ця ситуація є також і певною формою соціальної депривації, адже характеризується вимушеною ізоляцією особистості та виникає внаслідок штучного обмеження взаємодії із соціумом.

Проблема вивчення ставлення моряків до піратського полону полягає в необхідності обійти питання втручання захисних психологічних механізмів при діагностиці цієї категорії. Ми спробували розв'язати цю проблему шляхом проведення дослідження неусвідомленого ставлення звичайних моряків та моряків – жертв піратів до піратського полону за допомогою кольорового тесту відносин О.М. Еткінда [2; 4].

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні взяли участь 34 моряки, які перебували у піратському полоні, віком від 25 до 62 років. Стаж плавання на суднах у досліджуваних становить від 1 до 37 років. Трохи більше третини з досліджуваних мають середню спеціальну освіту, решта – вищу.

Також у нашому дослідженні взяли участь 52 моряки, які не були жертвами діяльності піратів, віком від 25 до 57 років. Стаж плавання на судах у досліджуваних становить від 1 до 34 років. Третина з досліджуваних мають середню спеціальну освіту, решта – вищу.

КТВ був здійснений за допомогою повної процедури тестування, адже ми вивчали ставлення до понять або категорій, а також до конкретних особистостей. Інакше кажучи, нам була потрібна інформація, що складалася б із характеристик потрібнісної сфери, особистісних властивостей тощо. Головним у нашому дослідженні стало визначення емоційної складової щодо конкретного поняття та ступеня позитивності ставлення до нього або прийняття чи неприйняття даного явища особистістю.

Спочатку нами був проведений аналіз вибору кольорів, які відбивають ставлення моряків до поняття «полон». Отримані дані та їх ранжування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Ранжирування, частотна представленість колірною рядом у групах моряків щодо їх ставлення до поняття «полон» (%/ранг)

Кольори	Основний спосіб дії досліджуваного		Мета, до якої прагне досліджуваний		Потреби досліджуваного, що придушуються			
	Вибір першого кольору	Вибір другого кольору	Вибір сьомого кольору	Вибір восьмого кольору				
Групи моряків	1	2	1	2	1	2	1	2
сірий	20,18/3	–	20,38/2	–	–	–	–	61,36/1
темно-синій	–	52,49/1	47,06/1	–	33,15/2	–	–	–
синьо-зелений	–	–	–	–	–	–	10,39/3	–
помаранчево-червоний	24,39/2	29,26/2	14,27/4	24,18/3	–	26,3/3	57,26/1	–
жовтий	–	–	–	–	–	45,32/1	–	–
фіолетовий	–	–	–	–	8,07/4	–	32,35/2	–
коричневий	55,43/1	–	–	46,63/1	7,45/3	28,38/2	–	–
чорний	–	18,25/3	18,29/3	29,19/2	51,33/1	–	–	38,64/2

Проаналізувавши результати оцінювання вибору кольорів у групі моряків, які були в піратському полоні, можна зробити такі припущення. Найчастіше обирали коричневий колір (55,43%). Це може свідчити про фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів, втрату домашнього осередку. Ця особливість дає зрозуміти, що моряки під час полону потребують відпочинку як фізичного, так і психологічного. Ситуація полону може викликати думки про те, що полонені вже можуть і не повернутися додому, до близьких та рідних. Також цей колір може вказувати на наявність фізичних недуг або їхнє наближення, що дуже часто трапляється в полоні. Крім того, коричневий колір – свідчення існування потреби у відновленні сил.

Далі за кількістю виборів знаходиться помаранчево-червоний колір

(24,39%). Цей колір символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ. Також він символізує волю до перемоги та боротьби. Він властивий тим морякам, які прагнуть активних дій, наприклад, визволення судна. Усіма своїми діями вони намагаються протистояти та заважати піратським діям. Їхня позиція говорить не про очікування розв'язання питання викупу, а про самостійний шлях до свободи. Навіть якщо цей шлях буде пов'язаний із певним ризиком для життя та здоров'я.

Останнім кольором серед одразу обраних моряками став сірий (20,18%). Цей колір на перших позиціях говорить про втому і перенесений стрес. Він свідчить про бажання відгородитися, звільнитися від обов'язків, сховатися від зовнішніх впливів. Така позиція під час полону досить притаманна морякам. Адже вони врешті-решт починають розуміти, що не в їхніх силах якось змінити ситуацію та вплинути на своє становище. Вони намагаються з мінімальними зусиллями пережити ситуацію полону. Можна сказати, що полонені відсторонюються та відгороджуються від того, що діється навколо. Отже, в такому випадку можна говорити про гостру потребу у захисті від сторонніх подразників.

На другому місці в кольоровому ряду моряків, які були в піратському полоні, за результатами ранжування розташовані такі кольори. Першу сходинку за результатами ранжування посів темно-синій колір (47,06%). Він характеризує спокій та умиротворення. Це свідчить про те, що моряки прагнуть до емоційного комфорту, стабільності (відсутності різких сплесків негативних емоцій, що межують зі зривами) та захисту від зовнішніх впливів. Вони схильні до аналізу ситуації та її критичної оцінки. Також цей колір характеризує обдуману витрату внутрішньої енергії, тобто за періодами активності настають періоди пасивності. Цей фактор допомагає зберегти внутрішню рівновагу під час полону.

Другу позицію відведено сірому кольору (20,38%). Це може свідчити про потребу моряків у відпочинку, співчутті та розумінні. Після тривалого знаходження на одному місці, з одними й тими ж людьми, моряки прагнуть зниження соціальної активності, обмеження спілкування. Можна сказати, що таким чином знаходить свій прояв потреба в усамітненні, ізоляції та спокої.

Наступним за результатами ранжування став чорний колір (18,29%). Він на цій позиції свідчить про наявність бажання протидії, спротиву зовнішньому тиску. Цей підхід є дещо суб'єктивним, адже люди, які обирають цей колір, не зовсім дослухаються до закликів оточуючих щодо тверезої оцінки ситуації, що склалася. Це ніби протест проти долі, бажання йти наперекір усім і всьому. Це більш характерно для моряків, що займають позицію самостійної протидії піратам.

Помаранчево-червоний є наступним у ранжуванні кольорів (14,27%). На другій позиції в кольоровій розкладці може бути свідченням того, що моряки прагнуть нормальної активної діяльності, самореалізації. Перебування в полоні пов'язане ніби із завмиранням життя на одному місці. Більшість потреб особистості не задовольняється. Саме тому висока мотивація дії прагне виходу назовні. Саме цього й не вистачає в полоні морякам.

Для подальшого аналізу, з метою виявлення потреб, що придушуються полоненими моряками, ми розглянемо сьомий і восьмий вибори кольорової

розкладки. На першій позиції в ранжуванні зафіксовано помаранчево-червоний колір (57,26% на восьмій позиції). Цей колір на останніх позиціях свідчить про фізіологічне та нервово виснаження, а також про потребу в захисті від зовнішніх факторів. У моряків, що знаходилися в піратському полоні, виникають і специфічні проблеми, такі як незадоволення протягом тривалого часу сексуальних потреб, нервово та фізіологічне напруження тощо. Саме про ці обмеження й говорить такий колірний вибір моряків.

Далі за результатами ранжування йде чорний колір (51,33% на сьомій позиції). Чорний колір у цьому випадку несе в собі підкреслення та посилення якостей кольору, що знаходиться з ним у парі. Проте перебування його на сьомій позиції може свідчити про певний рівень стресу та глибокий ступінь його прояву.

Третім за результатами ранжирування став фіолетовий колір (40,42% у сумі – 8,07% на сьомій позиції та 32,35% – на восьмій). Фіолетовий колір, що займає сьому позицію, є неінформативним. Проте на восьмій позиції в кольоровій розкладці він є показником напруженості, стримування емоцій, вибіркової контактності, активізації самоконтролю. Це може свідчити про бажання моряків відсторонитися від контактів та спілкування з піратами. Також напруженість викликає вимушене стримування емоцій стосовно піратів, адже вони озброєні та переважають кількісно. У такій ситуації є необхідною активізація самоконтролю для уникнення конфліктів і чвар.

Четверте місце, за результатами ранжування, посідає темно-синій колір (33,15% на сьомій позиції). Таке розташування цього кольору може вказувати на прагнення до подолання пригніченості, тримання себе в руках, збереження активності. Моряки, які були в полоні піратів, постійно прагнули звільнення від тиску піратів, оскільки відчуття відсутності свободи є дуже травмуючим фактором. Моряки повинні були стримувати свої негативні емоції стосовно піратів і жодним чином не провокувати їх своєю поведінкою. Також темно-синій колір свідчить про нереалізовану потребу в теплих міжособистісних відносинах. Ситуація полону характеризується відсутністю нормальних взаємин, адже пірати поводяться стосовно моряків агресивно та ворожо. Усередині ж екіпажу взаємини також не можуть бути теплими та дружніми, оскільки моряки перебувають у важких умовах та постійній напрузі. Саме тому актуальність цієї проблеми поступово зростає.

На п'ятому місці за результатами ранжування знаходиться синьо-зелений колір (10,39% за восьмою позицією). Це може свідчити про пригнічення здатності до відстоювання своєї позиції, невдоволення своїм соціальним статусом, тверезу, розсудливу оцінку ситуації, зниження волі. В умовах полону ці характеристики набувають особливого значення, адже будь-які прояви непокірної поведінки моряків жорстоко караються. Пірати вимагають суворої покори їхнім вимогам. Особливо важко перенести цю ситуацію керівному складу судна, тому що вони втрачають в полоні свій статус і стають рівними з рештою полонених. Відповідно у них знижуються вольові зусилля щодо протистояння піратам, бо вони тверезо оцінюють ситуацію та розуміють свою безсилість.

Шосте місце посідає коричневий колір (7,45% за сьомою позицією). Цей колір може свідчити про наявність у моряків стресу, викликаного пригніченням фізіологічних потреб, самообмеженням, відсутністю дружніх відносин. Перебуваючи в полоні, моряки тривалий час змушені перебувати на одному місці, не виходити на палубу, харчуватися вкрай поганою їжею, пити воду дуже поганої якості, не дотримуватися правил особистої гігієни тощо. Такі погані умови призводять до незадоволення елементарних фізіологічних потреб особистості. Моряки змушені обмежувати себе в усьому. Також це спричиняє загострення конфліктів та погіршення відносин.

Після аналізу результатів контрольної групи, до якої ввійшли моряки, що не перебували в піратському полоні, були отримані такі результати.

Перше місце за результатами ранжування посів темно-синій колір (52,49%). Він характеризує спокій та умиротворення. Саме така позиція темно-синього кольору може свідчити про те, що моряки, які не були в піратському полоні, бачать вихід із цієї ситуації в емоційному балансі (відсутності різких сплесків емоцій) та захисті від зовнішніх впливів. Також вони вважають, що зможуть зберегти внутрішню рівновагу та спокій, збалансувати свою активність і пасивність у певних ситуаціях.

На другому місці опинився помаранчево-червоний колір (29,26%). Цей колір символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ. Крім того, він може свідчити про волю до перемоги та боротьби. Моряки, які обрали цей колір, уявляють собі, що в разі необхідності зможуть боротися з піратами, протистояти їм та подолати складну ситуацію своїми силами. Ці моряки впевнені в тому, що їм вистачить сил і можливостей для самостійної ліквідації піратів.

Третє місце, за результатами ранжування, отримав чорний колір (18,25%). Моряки, що ставлять цей колір на першу позицію, ніби протестують проти ситуації, що може скластися. Вони, не маючи досвіду, не можуть тверезо оцінити обставини та реальну загрозу піратів, проте готові відстоювати власні інтереси навіть проти загальної волі. Вони виступають рішуче проти піратських дій.

Друге місце в кольоровому ряду групи моряків, які не були в піратському полоні, за результатами ранжування отримали такі кольори. Так, на першому місці за кількістю вибору опинився коричневий колір (46,63%). На цій позиції він може свідчити про фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів, втрату домашнього осередку. Моряки, які не були в полоні піратів, розуміють, що полон є дуже стресогенною ситуацією (за наявною інформацією). Вони усвідомлюють, що ця ситуація спричиняє шкоду як психологічному, так і фізичному здоров'ю, а також тривалу розлуку з близькими. Вибір цього кольору свідчить про те, що моряки прагнуть домашнього комфорту та затишку, фізичного та психологічного здоров'я.

Друге місце, за результатами ранжування, отримав чорний колір (29,19%). Чорний колір на другій позиції ніби заперечує все, що характеризують кольори, які йдуть за ним, і, навпаки, підкреслює попередній колір. Саме тому на цій позиції він не є досить інформативним. Проте, у більшості випадків, чорний колір розташовувався за червоним і тому підкреслював життєву силу й активність.

На третьому місці знаходиться помаранчево-червоний колір (24,18%), що символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ, волю до перемоги та боротьби. Цей колір на другій позиції характеризує тих моряків, які прагнуть активних дій щодо визволення судна. Моряки, які не були в полоні піратів, вважають, що зможуть самостійно протидіяти піратам і зберегти в полоні певну активність. Вони вважають можливою самостійну ліквідацію піратів.

Під час подальшого аналізу, з метою виявлення потреб, що придушуються моряками, які були в піратському полоні, ми розглянемо сьомий та восьмий вибори кольорової розкладки. На першому місці знаходиться сірий колір (61,36% за восьмою позицією). Це свідчить про те, що моряки, які не були в ситуації піратського полону, бояться, що не зможуть реалізувати свою потребу у спілкуванні, активності, взаємодії з оточуючим світом. Полон, як загалом відомо, обмежує й ці сфери життя особистості.

Друге місце, за результатами ранжування, отримав жовтий колір (45,32% за сьомою позицією). Жовтий колір на сьомій позиції вказує на занепокоєння, дистрес, знижений фон настрою. Моряки з контрольної групи вибором цього кольору підкреслюють свій страх втратити престиж і власну позицію. Вони бояться такої ситуації та її наслідків.

Третє місце, за результатами ранжування, посів чорний колір (38,64% за восьмою позицією). Він несе в собі посилення якостей кольору, що знаходиться з ним у парі. Проте на останній позиції він протиставляється першому кольору в розкладці. Найбільш часто чорний колір на останній позиції зустрічався разом із темно-синім на першій позиції. Це говорить про те, що при достатньо вираженій самостійності та незалежності моряки прагнуть запобігти конфлікту за рахунок підвищення самоконтролю.

Четверте місце посідає коричневий колір (28,38% за сьомою позицією). Це може свідчити про очікування моряками стресу, викликаного пригніченням фізіологічних потреб, самообмеженням, відсутністю дружніх відносин. Страх цей викликають розповіді та інформація ЗМІ щодо перебування в полоні.

Останнє місце в ранжуванні займає помаранчево-червоний колір (26,3% за сьомою позицією). Цей колір на останніх позиціях вказує на побоювання моряків із контрольної групи за свій фізіологічний та нервовий стани. Вони, ймовірно, очікують проблем у сексуальній сфері, нервового та фізіологічного напруження тощо. Саме про такі очікування говорить такий колірний вибір моряків.

Таким чином, проаналізувавши кольорову розкладку щодо поняття «*полон*», можна зробити такі висновки:

- моряки, що були в полоні, більш адекватно оцінюють свої сили та саму ситуацію полону. Моряки з контрольної групи дещо переоцінюють свої ресурси та недостатньо чітко уявляють головні проблеми полону;

- моряки, які були в полоні, менш схильні до «уникнення» ситуації полону. Вони більш стійкі та витривалі, бо вже один раз пройшли через це. Морякам, які не були в полоні піратів, важче адекватно оцінити ситуацію полону та протистояти їй. Вони вдаються до більш легких засобів захисту від неї, а саме: уникання та заперечення;

- загалом обидві групи надають поняттю «полон» негативного забарвлення та оцінку;
- питання статусу під час полону стоїть більш гостро для моряків із контрольної групи. Моряки-жертви піратського полону адекватніше оцінюють значення свого статусу в полоні;
- побоювання моряків-жертв піратів щодо перебування в полоні є більш обґрунтованими, ніж моряків, що не були в полоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологічні особливості життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону : [монографія] / Н. В. Оніщенко, А. Ю. Побідаш, О. В. Тімченко, В. Є. Христенко. – Харків : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2012. – 196 с.
2. Собчик Л. Н. Метод цветовых выборов – модификация восьмицветового теста Люшера. Практическое руководство / Собчик Л. Н. – СПб. : Речь, 2007. – 128 с.
3. Шафран Л. М. Теория и практика профессионального психофизиологического отбора моряков. / Л. М. Шафран, Э. М. Псядло. – О. : Фенікс, 2008. – 292 с.
4. Эткин А. М. Цветовой тест отношений (ЦТО). Методические рекомендации / А. М. Эткин, Е. Ф. Бажин. – Л. : Ленинградский научно-исследовательский психоневрологический институт, 1985. – 18 с.
5. Hurlburt K. The Human Cost of Somali Piracy / K. Hurlburt. – Louisville : Oceans Beyond Piracy, 2011. – 33 p.

УДК 159.9

Попов В.М., ад'юнкт кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕНОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ ТА ЕТАПИ ЇЇ РОЗВИТКУ

У статті відображено основні методологічні принципи і механізми прояву вивченої безпорадності та етапи її розвитку.

Ключові слова: вивчена безпорадність, мотивація, локус контролю, емоційний стан.

В статье отображены основные методологические принципы и механизмы проявления выученной беспомощности и этапы ее развития.

Ключевые слова: выученная беспомощность, мотивация, локус контроля, эмоциональное состояние.

Постановка проблеми. Феномен вивченої безпорадності мало досліджений у психології, тому необхідно, узагальнивши результати теоретичної роботи, відобразити підходи різних авторів до проблеми вивченої безпорадності. Для розуміння феномена вивченої безпорадності є доцільним виявити компоненти безпорадності, що розкривають її психологічний зміст; встановити взаємозв'язок безпорадності із властивостями особистості, що підвищують чутливість до складності і невизначеності життєвих умов; визначити особливості безпорадності у складних і різних за типом ситуаціях, розкрити етапи розвитку безпорадності. Безпорадність - це багатокomпонентна особистісна